

САЯСИЙ ИЛИМДЕРИ
ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ
POLITICAL SCIENCES

Асанбеков Ж.А., Карабаева И.Б.

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ҮЙРӨНҮҮГӨ ТҮЗҮЛГӨН ШАРТТАР

Асанбеков Ж.А., Карабаева И.Б.

УСЛОВИЯ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

Zh. Asanbekov, I. Karabaeva

CONDITIONS FOR LEARNING THE STATE LANGUAGE

УДК: 32.659.4

Макалада 2020-жылы мамлекеттик тил – кыргыз тилин өнүктүрүү максатында түзүлгөн шарттарды аныктоо үчүн жүргүзүлгөн социологиялык сурамжылоонун жыйынтыктары анализделген. Жалпысынан негизги көйгөй Бишкек шаарында жана Чүй облусунда болгондуктан, 1200 респондентти камтыган илимий изилдөөнүн анализдери чагылдырылды. Мындай изилдөөнүн келип чыгыш тарыхы баарыбызды тынчсыздандырган мамлекеттик тилдин оош-кыйыш маселелерин өз убагында чечүү, чара көрүү максатында жүргүзүлдү. Изилдөөнүн жыйынтыгында респонденттер балдарын орус тилинде окуткусу келет, алардын ичинен басымдуу көпчүлүгүн орус улутунун өкүлдөрү, бирок ошолордун арасында кыргыздар да аз эмес, ар бир үчүнчү кыргыз улутундагы респондент балдарынын орус тилинде билим алышын каалайт. Жаш курагы боюнча алганда 16-29 жаштагылар балдарын англис тилинде билим алууларын каалашарын билдиришти, себеби англис тилин ааламдаштыруу шартында шартка ылайык жана келечектүү деп эсептешет. Кыргыз тилде окутууга даярдыгын орус тилде сүйлөгөн респонденттер да билдирет, буларга көбүнчө Бишкек шаарынын тургундары кошулат. Мамлекеттик тилде келечекте балдарынын билим алуусун каалабагандардын пикири боюнча биринчиден – мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын жана адабияттарынын сапатынын, тышкы даярдан баштап мазмунуна чейин начардыгын белгилеп өтүштү. Экинчиден – кыргыз тилинде үйрөткөн адистердин өзгөчө мектеп жашындагыларга начар сабак берүүсүн жана билим деңгээлинин төмөндүгүн баса белгилешти.

Негизги сөздөр: коом, кыргыз тил, мамлекеттик тил, мыйзам, расмий тил, респондент, сурамжылоо, саясат, тил комиссиясы.

В статье анализируются результаты социологического опроса, проведенного в 2020 году для определения условий развития государственного языка - кыргызского языка. В целом основная проблема была в Бишкеке и Чуйской области, поэтому был проведен анализ исследования, охватившего 1200 респондентов. История этого исследования проводилась с целью своевременного решения проблем государственного языка, волнующих всех нас. Согласно опросу, респонденты хотят, чтобы их дети обучались на русском языке, подавляющее большинство из которых русские, но многие из них – кыргызы, а каждый третий киргиз хочет, чтобы их дети получили образование на русском языке. Что касается возраста, то молодые люди от 16 до 29 лет хотят, чтобы их дети получили образование на английском языке, потому что они считают, что английский язык является подходящим и многообе-

щающим в контексте глобализации. Русскоязычные респонденты, в основном жители Бишкека, также выразили готовность преподавать на кыргызском языке. По мнению тех, кто не хочет, чтобы их дети в будущем получали образование на государственном языке, в первую очередь отметили низкое качество учебников и литературы на государственном языке, от внешнего оформления до содержания. Во-вторых, они отметили плохую педагогическую квалификацию учителей кыргызского языка, особенно детей школьного возраста, и низкий уровень образования.

Ключевые слова: общество, кыргызский язык, государственный язык, закон, государственный язык, респондент, опрос, политика, языковая комиссия.

The article analyzes the results of a sociological survey conducted in 2020 to determine the conditions for the development of the state language - the Kyrgyz language. In general, the main problem was in Bishkek and Chui oblast, therefore, an analysis of the study, which covered 1200 respondents, was carried. The history of this study was carried out with the aim of timely solving the problems of the state language that concern all of us. According to the survey, respondents want their children to study in Russian, the overwhelming majority of whom are Russian, but many of them are Kyrgyz, and every third Kyrgyz wants their children to receive education in Russian. In terms of age, young people between the ages of 16 and 29 want their children to be educated in English because they believe that English is appropriate and promising in the context of globalization. Russian-speaking respondents, mostly residents of Bishkek, also expressed their willingness to teach in Kyrgyz. According to those who do not want their children to receive education in the state language in the future, first, they noted the low quality of textbooks and literature in the state language, from appearance to content. Secondly, they noted the poor pedagogical qualifications of Kyrgyz language teachers, especially school-age children, and the low level of education.

Key words: society, Kyrgyz language, state language, law, state language, respondent, survey, politics, language commission.

Кыргыз тили – мамлекеттик тил катарында дүйнөгө Кыргыз Республикасын таанытып келет. Мамлекеттин ичинде коом арасында, турмуш-тиричиликте тилдин нукура өздүгүн сактап калууга жашоо-шарттын деңгээли да таасирин тийгизбей койбойт. Ал гана эмес ички жана тышкы саясаттын ролу да абдан маанилүү. Ошол себептен, бул изилдөөнүн башында Чүй өрөөнүнөн жана Бишкек шаарынан баштаганды ыңгайлуу көрдүк, себеби көпчүлүк калктын

арасында иш кызматында, окуу жайларда, ал гана эмес жергиликтүү калктын үй – бүлөөлөрүндө ушул убакытка чейин орус тили терең таркалган [4]. Мунун объективдүү себептери көп, ага токтолбой эле койсок да болот. Бизди азыркы шартта элдин Мамлекеттик тилге болгон мамилеси, аны өнүктүрүүнүн шарттарын талдоо жүргүзүү социологиялык иликтөөнүн максаты болду. Алынган материалдар SPSS (социологиялык программа) программасынан иштелип, негизги көрсөткүчтөр такталган.

Социологиялык изилдөөгө Чүй облусунан Сокулук райондорунун тургундары катышты жана Бишкек шаарынын 4 административтик бөлүмүнүн тургундары камтылды. Сурамжыга жалпы эсеп менен алганда 1200 респондент (сурамжыга катышкан адам) катышкан, ошонун ичинен 600 адам Чүй облусунан

алынган: 600 респондент Сокулук районунан. Бишкек шаарынан да 600 респонденттер алынган, анын ичинен: 150 адам Биринчи Май районунан; 150 адам Ленин районунан; 150 адам Октябрь районунан; 150 адам Свердлов районунан.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Эгерде Мамлекеттик тилдин азыркы абалынын канааттандырбагандай абалда болушун респонденттердин жообуна байланыштуу карасак, анда «мамлекет тарабынан көңүл бөлүнбөйт», - деп 32,8% сурамжыга катышкандар жооп берген, мамлекеттик тилдин бүгүнкү күндө «зарылдыгы жок», - деп 20,0% эсептейт, тилге «кайдыгерлик мамиле кылат», - дегендер 16,1 % түзүштү, бул көпчүлүк адамдар тил мамилесине көңүл бурбай, ойлонбогонун аныктайт. Төмөнкү таблицаны караңыз.

1-таблица

Мамлекеттик тилдин абалына эмне себептен канааттанышпайт (жашы боюнча)

Себептери	16-29 жаш (%)	30-49 жаш (%)	50 жаштан өйдө (%)	Баардыгы (%)
1. Мамлекет тарабынан көңүл бурулбайт	40,7	35,6	23,7	100,0
2. Зарылдыгы жок	27,8	47,2	25,0	100,0
3. Тилге кайдыгерлик мамиле	30,4	55,4	14,3	100,0
4. Жооп бере албайм	37,9	20,7	41,4	100,0

Респонденттердин ою боюнча мамлекеттик тилге кедерги көрсөткөн себептеринин бири – түпкү улуттун тилге болгон кайдыгер мамилеси (22,7%), экинчи оорунда билим берүү тармагынын тил маселеси боюнча жакшы иштебегендиги (20,7%), үчүнчүдөн жалпыга маалымдоо каражаттары да кедергисин тийгизбей койбойт экен. Төмөнкү таблицаларды караңыз.

2-таблица

Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедерги болгон себептер

Себептер	Баардыгы (100%)	Кыргыз (%)	Орус (%)	Башка улут (%)	Баардыгы
1. Мамлекеттик жетекчилер	11,7	60,0	22,9	17,1	100,0
2. Депутаттар	8,7	46,2	38,5	15,4	100,0
3. Мамлекеттик мекемелердин жетекчилери, кызматкерлер	13,0	51,3	38,5	10,3	100,0
4. Саясатчылар	8,3	36,0	44,0	20,0	100,0
5. Билим берүү тармагы	20,7	54,8	37,1	8,1	100,0
6. Түпкү улуттун кайдыгерлиги	22,7	57,4	27,9	14,7	100,0
7. Жалпыга маалымдоо каражаттары	14,7	59,1	31,8	9,1	100,0

Мамлекеттик тилдин терең таркашына элдин тилди жакшы үйрөнүүгө сапаттуу шарттар түзүлүш керек. Ушуга байланыштуу берилген суроолорго биз төмөндөгүдөй жооп алдык. Мамлекеттик тилди үйрөнүүгө жакшы шарттар түзүлгөн деп эсептегендер 42,0% түзүшөт, ал эми буга каршы пикирлер көбүрөк, алар 57,3% барабар, жооп бере албагандар өтө эле аз – 0,7%. Акыркы көрсөткүч элдин тилге үйрөткөн шарттарга көңүл көбүрөк бөлүнүп, сыноого көп алынганын белгилейт.

«Жок, шарт түзүлгөн эмес», - деп жооп бергендердин арасынан тилди үйрөтүү начар уюштурулган деп – 42,4 % респонденттер тактаган, ал эми көңүл бөлүнбөйт деп эсептегендер – 42,4% түзөт. Бул маселе

ленин начар абалын аныктап, бирок себептерин тактай албагандар 12,4% барабар.

Демек, респонденттер тилди үйрөтүүгө начар шарттар түзүлгөндүгүн аныктоо менен, бул суроолорду тереңирээк көңүлүнөн өткөргөн эмес. Бирок, айрым учурда, өзгөчө мурда билим берүү тармагында иштеген адамдар, өзүнүн жеке пикиринде кыргыз тилинде үйрөткөн мугалимдердин профессионалдык деңгээлин көтөрүш керек, өзгөчө орусча окуткан мектептерге сабак берген мугалимдердин кесипкөйлүгүн жогорулатуу шартка ылайык деп жооп беришти. Себеби, тилди жашынан туура үйрөнсө, анда ал тезирээк кабыл алынат, окуучу тезирээк үйрөнөт.

Мектептеги берилген билим жогору болсо, анда бүтүрүүчүлөр кыргыз тилин жакшы билиши ыкты-

мал, ушундай ойлорду орто жаштагы, жана 50 жаштан жогорку респонденттер айтышты. Анткени алардын оюу боюнча, тил жаштарга, алардын келечек өсүшүнө керек, демек, аларга тилди үйрөнүүгө шарттарды түзүп, сапатын жогорулатуу чараларын мамлекеттик деңгээлде көзөмөлдөш керек. Төмөнкү таблицаларды караңыз.

3-таблица

Мамлекеттик тилди үйрөнүүнүн шарттары

Шарттар	Баардыгы (%)
Бар	42,0
Жок	57,3
Жооп бере албайм	0,7

4-таблица

Мамлекеттик тилди үйрөнүүнүн шарттары

Эмне себептен жок	Баардыгы (%)
1. Начар уюштурулган	42,4
2. Көнүл бөлүнбөйт	45,2
3. Жооп бере албайм	12,4

Балдарынын билим алуусунда көпчүлүк респонденттер орус тилде окутууну каалашат (44,7%), ал эми кыргызча окуткандарды каалагандар – 40,3%, англисче окуткучу келгендер – 15,0% түзөт.

Жаштардын арасында (16-29 жаш) англисче окуткучу келгендер көбүрөк (46,7%), себеби, англис тилин билүү келечектүү деп эсептешет. Орусча, кыргызча окуткучу келген респонденттердин пайызы бирдей эле (35,8% жана 35,5%). Орто жаштагы, жана 50 жаштан ашкан сурамжылоого катышкандардын арасында окуп жаткан, жана окууну бүтүргөндөрдүн арасында орусча, кыргызча билим алгандар бирдей эле кездешет, ал эми англис тилинде окугандар 24,4% – 28,9% түзүшөт.

Улуту боюнча жүргүзүлгөн анализ төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдү аныктайт: кыргыздар көпчүлүк учурда балдарын кыргызча окутканга аракеттенишет (75,2%); орустардын арасында мындай көрсөткүч 2,5% барабар; башка улуттардын өкүлдөрүнүн көпчүлүгү кыргызча окуткучу келет (22,3%).

Тилди үйрөтүү шарттарынын негизин колдонгон окуу куралдарынын, адабияттын таасири чоң, ошондуктан ушул сууроолорго берилген жоопторду баамдаганда, анда окуу куралдар, адабияттардын сапатын төмөн деп тапкан респонденттер 38,0% түзөт. Сапаты жакшы деп жооп бергендер 29,7% барабар. Бул суроого жооп бере албагандар респонденттердин 32,3% түзөт, бул көрсөткүч чындыгында көпчүлүктүн окуу куралдардын, кыргыз тилиндеги адабияттардын сапатына көңүл бөлбөгөндүгүн билдирет.

Мамлекеттик тил жөнүндөгү окуу куралдардын, адабияттардын сапатына баа бере албагандыктын себеби, сурамжыга катышкандардын кыргыз тилиндеги материалды аз пайдалангандыгын айкындап олтурат.

Окуу куралдарынын начар сапатта болушуна себепкер болгондор: Мамлекеттик деңгээлде жакшы көңүл бурулбагандыгы (26,5%); Мамлекеттик тилдеги окуу куралдарына, адабияттарга суроо, талаптардын аздыгы (21,3%); авторлордун мамлекеттик тилге болгон кайдыгерлик мамилеси (20,4%); каражаттардын жетишпегендиги (19,0 %); Мамлекеттик тилдеги окуу куралдарынын, адабияттарынын кымбаттыгы (12,8 %).

Теле-радиоберүүлөр элдин арасында кеңири таралган. Ушуга байланыштуу мамлекеттик тилдеги теле-радиоберүүлөрдү көргөдүгүн жана уккандыгын респонденттер төмөндөгүдөй жооп беришти:

- 10 % радио - телеберүүлөрдү угуп, көргөндөр – 19,7%;
- 30% радио - телеберүүлөрдү угуп, көргөндөр – 10,7%;
- 50% радио - телеберүүлөрдү угуп, көргөндөр – 20,3 %;
- 100% радио - телеберүүлөрдү угуп, көргөндөр – 13,7%;
- мамлекеттик тилдеги берүүлөрдү такыр көрбөгөн жана укпагандар – 35,7 %.

Мамлекеттик тилдеги берүүлөрдү такыр көрбөгөн жана укпагандардын көпчүлүк пайызын (76,6%) орус улутундагы адамдар түзөт. Кыргыздар - 12,1% түзсө, башка улуттагылар ушундай жоопту сурамжыга катышкандардын - 11,2% белгилеп өтүштү. Сурамжыга катышкан кыргыз улутундагы респонденттер көпчүлүк учурда (50-100%) берүүлөрдү кыргыз тилинде угушат жана көрүшөт.

Ал эми орустар, башка улуттун өкүлдөрү кыргызча берүүлөргө тил билбегендиктен кызыгышпайт. Бирок, айтып кете турган бир нерсе бар, сурамжыга катышкан дунган улутунун өкүлдөрүнүн - 55,0% кыргыз тилиндеги берүүлөрдүн 10-30 пайызга чейин дайыма көрүп, угарын белгилешти.

Мамлекеттик тилдеги жалпыга маалымдоо каражаттарына толук канааттангандар – 29,0% түзөт, канааттанбагандар – 35,7% барабар. Ал эми жооп бере албагандар 35,3% түзөт, булар көпчүлүк учурда кыргыз тилин өздөштүрбөгөндөр, ошондуктан баа бере албагандар орус жана башка улуттун өкүлдөрү.

Кыргыз тилиндеги жалпыга маалымдоо каражаттары кыргызча болгондуктан жактыргандар 29,4% түзөт – булардын дээрлик баардыгы кыргыз улутундагы респонденттер. Актуалдуу маселелерди бергендиги үчүн жактыргандар – 19,4%, берүүлөрдүн объективдүүлүгүнө басым көрсөткөндөр – 12,5% түзөт. Бирок, жооп бере албагандар – 38,8% түзөт, алардын көпчүлүгү тил билбегендигинен баа бере албагандар.

Берүүлөргө кызыкпагандардын себептеринин бири – кыргызча түшүнбөгөндүк, булар респонденттердин 28,9% түзөт, берүүлөр кызыксыз деп ойлогондор – 24,4 %, мамлекеттик тилде түшүнүп, бирок кыргыз

тилиндеги берүүлөргө кызыкпагандар – 16,1%, жооп бере албагандар – 21,1% барабар. Демек, көпчүлүк учурда мамлекеттик тилдеги маалымат каражаттарын окубаган, көрбөгөн, укпагандын себептери:

- биринчиден – мамлекеттик тилди билбегендиги;
- экинчиден – мамлекеттик тилдеги берүүлөрдүн, материалдардын деңгээлинин начардыгы.

Теле-радиоберүүлөөрдүн жакпаган себептерине «материалдар кызыксыз» деп жооп берген респонденттер – 24,0% түзөт, ушул суроого жооп бергендердин арасында «объективдүү эмес» деген пикир да кездешет.

Мамлекеттик тилдеги берүүлөрдү, уктурууларды респонденттердин 30% белгилеп өткөндөй кыргызча түшүнбөгөндүктөн угуп, көрүшпөйт. Андыктан алар туура баа бере алышпагандыктан, 21% респондент бул суроого жооп берүүдөн баш тартышты. Сурамжыга катышкандардын дээрлик төрттөн бир бөлүгү (24%) кыргыз тилиндеги берүүлөр кызыксыз деп жооп беришти.

Мамлекеттик кызматкерлер өз кызмат деңгээлинде кыргыз тилди билүүсүн зарыл деп эсептегендер 81,7%, бүгүнкү күндө мамлекеттик тилди билүүсүнүн зарылдыгы жоктугун билдиргендер – 15,0%, жооп бере албагандар – 3,3% түзөт. Көпчүлүк бул талапты колдогон, себеби эл арасында мамлекеттик тилдин алдында жоопкерчилик мамилелери ушул мезгилде түптөнүп калган.

Ушул эле маселеге байланыштуу респонденттерге төмөндөгүдөй суроо берилген: «Эгерде Мамлекеттик тилди үйрөнүү боюнча атайын курстар ачылса барат белеңиз?».

Бул суроого барат элем деген пикирди билгизгендер 24,3% түзөт, калгандары (71,0%) курстарга баруудан баш тартат. Ошондуктан, биз мунун себебин тактоо үчүн бул суроого берилген жоопторду улут жана респонденттердин жашы боюнча анализ жүргүзүп көрдүк.

Ооба барат элем дегендердин арасынан басымдуу көпчүлүгүн жаштар түзүшөт – 61,6% (16-29 жаш), орто жаштагылар (30-49 жаш) – 28,8% барабар, ал эми 50 жаштан өткөндөр 9,6% түзүшөт. Улуту боюнча кыргыздардын 43,8% курстарга баруусун каалайт, орустардын арасында булар 30,1% түзөт, ал эми башка улуттардын арасында бул көрсөткүч 26,0% барабар. Айтып кетчү бир нерсе – курстарга баргысы келгендер акысыз окууга даярдыгын билгишет.

Элдин мамлекеттик тилге жасаган мамилеси жана алардын бүгүнкү күндөгү маселелерин чечүүчү көз караштарын аныктоодо – бул жүргүзүлгөн иште кандай гана суроолор козголбосун ийгиликтин би-

ринчи тепкичи. Ушуга жараша биз сурамжыга катышкандарга Мамлекеттик тилдин өзүнүн тийиштүү ордун алып, калыптанышына кандай чараларды көрүү керектигин аныктадык. Алынган жооптор төмөндөй болду: Билим берүү тармагында Мамлекеттик тилди окутууну жакшыртуу – 31,7%; Эл аралык деңгээлде мамлекеттик тилдин деңгээлин көтөрүү – 21,3%; Мыйзамдарды аткаруу керек – 19,7%; Тил майрамдарын (фестиваль, кароо, марафон ж.б.) жандандыруу – 18,3%; Жооп бере албагандар – 9,0%.

Мамлекеттик тилди үйрөнүүгө шарттар жок деп жооп бергендер орточо эсеп менен – 43,3 % түзөт, бирок Чүй областынын респонденттери бул маселеге нааразычылыкты көрсөткөндөр көбүрөк кездешет (57,3%). «Жок» деп жооп бергендердин арасынан тилди үйрөтүү шарттар төмөн деңгээлде уюштурулгандыгын билдиргендер – 49,0%, бул маселе боюнча бишкектиктер нааразычылыгын көбүрөк билдиришет (55,6%).

Демек, мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө сурамжыга катышкан адамдардын ою боюнча ар кандай чараларды колдонуу керек. Бул маселе жөнүндө ойлонбой жана жооп бере албагандар да аз эмес, ошондуктан Кыргызстандактардын тил маселесине болгон кайдыгерлик мамилеси ошондон келип чыгып жатат.

Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедерги болгон себептердин бири – түпкү улуттун өзүнүн эне тилине кайдыгерлик мамилеси – 22,5%. Экинчи оорунда – мамлекеттик жетекчилердин тил маселесине жакшыраак көңүл бөлүнбөгөндүгү – 16,7%. Ошондой эле мамлекеттик тилдин азыркы колдонулушуна кедергисин тийгизген таасирлеринин бире – мекемелердин, ишканалардын жетекчилеринин жана кызматкерлеринин кайдыгерлик мамилеси – 13,5%. Орточо эсеп менен алганда респонденттердин 14,2% билим берүү тармагы бүгүнкү күндө тилдин өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип жаткандыгын белгилеп өтүштү.

Адабияттар:

1. Байас Турал, Тил – улуттун жаны. - Б.: Бийиктик, 2008.
2. Биялиев К.А. ЖОЖдо кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө өздөштүрүү жана үйрөтүү теорияларынын мааниси - Бишкек: КРСУ, 2012. 24-38-бб.
3. Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун айрым маселелери: Проф. С. Ибрагимовдун 70 жылдык маарекесине арналган илимий-практ. конф. мат. / Б.: КРСУ, 2012. 232 б.
4. Салморбекова Р.Б., Борсокбаева С.С., Малтабаров Б.А. Антология социологических исследований. Б.: 2010. 210 с.
5. Касымалиев Б. Ж. Тил жана улуттук салт. Б., 2009.
6. Малтабаров Б.А. Современное состояние государственного языка как объект социологического изучения. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2011. №. 4. С. 123-126.